

1 **Θαλάσσιοι Δρόμοι στην Ανατολική Μεσόγειο**

1.1 **Περίληψη**

Σκοπός της δραστηριότητας αυτής είναι να παροτρύνει τους μαθητές να «ταξιδέψουν» στην ανατολική Μεσόγειο κατά τα αρχαία χρόνια και να έλθουν σε επαφή με τους πολιτισμούς που ήκμασαν στον ευρύτερο χώρο της περιοχής αυτής. Είναι γνωστό ότι η ανατολική Μεσόγειος λειτούργησε ως μεγάλο «χωνευτήριο» μέσα στο οποίο ήλθαν σε αλληλεπίδραση μερικοί από τους παλαιότερους και σημαντικότερους πολιτισμούς του κόσμου, ανάμεσα στους οποίους βέβαια και ο ελληνικός με τις ποικίλες εκφάνσεις του. Γλώσσες, παραδόσεις, συνήθειες, αγαθά αλλά και νοοτροπίες ανθρώπων έγιναν αντικείμενο επαφής και ανταλλαγής ανάμεσα στους λαούς της ανατολικής Μεσογείου, γεγονός που δημιούργησε ένα ενδιαφέρον πολιτισμικό «μωσαϊκό», ίχνη του οποίου απαντούν ως τη σύγχρονη εποχή στα κράτη που σήμερα υπάρχουν στο εν λόγω γεωγραφικό πεδίο. Μέσα από την ηλεκτρονική πλατφόρμα Cruiser οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να εντοπίσουν τα σημαντικότερα κέντρα των πολιτισμών της ανατολικής Μεσογείου, να επισημάνουν τις σπουδαιότερες εμπορικές οδούς μέσω των οποίων διακινούνταν άνθρωποι και αγαθά κατά τους αρχαίους χρόνους και να συνδέσουν ιστορικές και γεωγραφικές πληροφορίες με τρόπο συγκροτημένο και λειτουργικό, αξιοποιώντας τη δυνατότητα του ηλεκτρονικού εργαλείου να απεικονίζει ιστορικές και άλλες πληροφορίες σε ένα διαδραστικό, γεωγραφικό περιβάλλον. Πυρήνας της δραστηριότητας είναι η επισήμανση στο ηλεκτρονικό εργαλείο Cruiser των θαλάσσιων δρόμων που συνέδεαν τους αρχαίους λαούς της περιοχής τόσο σε συνεργατικό όσο και σε συγκρουσιακό πλαίσιο, καθώς τα χαρακτηριστικά των λαών αυτών διαμορφώθηκαν σε περιβάλλον πολιτισμικών και εμπορικών ανταλλαγών αλλά και πολεμικών αναμετρήσεων, οι οποίες με βίαιο τρόπο άλλαξαν πολλές φορές τον πολιτικό χάρτη της περιοχής. Στη δραστηριότητα αυτή οι μαθητές θα κληθούν να «χαράξουν» κάποιους από τους δρόμους αυτούς και να τους συσχετίσουν με πληροφορίες πολιτικού και οικονομικού ενδιαφέροντος, τις οποίες θα αντλήσουν από πηγές που θα τους δοθούν αλλά και από το Διαδίκτυο, στο οποίο θα ανατρέξουν, για να «αλιεύσουν» επιπλέον πληροφορίες. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο είναι κεντρικής σημασίας για τη δραστηριότητα και αποσκοπεί στην έρευνα και συλλογή υλικού τόσο για την πραγματοποίηση αυτού

καθ'εαυτού του προτεινόμενου σεναρίου όσο και για την υλοποίηση εργασιών επέκτασης, τις οποίες κάποιοι μαθητές θα θελήσουν πιθανώς να αναλάβουν.

1.2 Στόχοι

Στόχοι της δραστηριότητας είναι οι μαθητές/τριες:

- Να αποκτήσουν βασικές γνώσεις σχετικά με τους αρχαίους λαούς που ήκμασαν στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου.
- Να αντιληφθούν την πολιτισμική ενότητα του χώρου αυτού, μέσα από την επισήμανση των κοινών εμπορικών οδών που ένωναν τους λαούς της ευρύτερης περιοχής.
- Να συνδέσουν βιωματικά τις γεωγραφικές και ιστορικές πληροφορίες αξιοποιώντας τις σχετικές δυνατότητες του ηλεκτρονικού εργαλείου Cruiser.
- Να εξοικειωθούν με το Διαδίκτυο ως πηγή αναζήτησης πληροφοριών.
- Να εξοικειωθούν με τη χρήση ποικίλων ηλεκτρονικών εργαλείων (όπως ο κειμενογράφος, το Διαδίκτυο κλπ.)
- Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας οι μαθητές επιδιώκεται:
- Να γνωρίσουν τον ηλεκτρονικό χάρτη Cruiser και να επισημάνουν σε αυτόν εμπορικά και πολιτισμικά κέντρα της ανατολικής Μεσογείου, καθώς και οδούς σύνδεσης των κέντρων αυτών.
- Να αναζητήσουν στο Διαδίκτυο αλλά και σε βιβλία πηγές σχετικά με τους λαούς της ανατολικής Μεσογείου και τις μεταξύ τους σχέσεις.
- Να επισημάνουν στο ψηφιακό εργαλείο χαρακτηριστικές πληροφορίες από την αναζήτησή τους στο Διαδίκτυο.
- Να εξοικειωθούν με τα εργαλεία του Cruiser, όπως τον μεγεθυντικό φακό, τον χάρακα και τη δυνατότητα ρύθμισης της γωνίας κλίσης του ορίζοντα πλοήγησης, για να παρατηρήσουν το ανάγλυφο μιας περιοχής, να «χαράξουν» πορείες κλπ.
- Να αποκτήσουν ερεθίσματα, ώστε να αναλάβουν περαιτέρω πρωτοβουλίες σχετικές με το θέμα της ενότητας, όπως ατομικές ή ομαδικές εργασίες επέκτασης, διοργάνωση εκδρομών και επισκέψεων, συμμετοχή σε σχετικά ευρωπαϊκά προγράμματα κλπ.

1.3 Σκεπτικό

Η ανάπτυξη σπουδαίων πολιτισμών στον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μεσογείου κατά τις ίδιες ή κοντινές χρονικές περιόδους και οι καλλιέργεια σχέσεων ανάμεσα στους αντίστοιχους λαούς είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, κάποιες από τις παραμέτρους του οποίου μπορούν να απεικονιστούν σε συνολική μορφή πάνω στον διαδραστικό χάρτη Cruiser. Η απεικόνιση του «τοπίου» των ανατολικών πολιτισμών, μέσα από την ανάρτηση στον χάρτη σημαντικών ιστορικών και γεωγραφικών πληροφοριών, είναι σε θέση να προσδώσει στους μαθητές μια συνολική εικόνα του γεωπολιτικού πεδίου της επίμαχης περιοχής στην οποία είναι ενταγμένος και ο ελληνικός πολιτισμός με τις ποικίλες μορφές του. Επιπλέον, κεντρική θέση στη δραστηριότητα καταλαμβάνει η έρευνα στο Διαδίκτυο, η οποία μπορεί να πολλαπλασιάσει την έκταση αλλά και την ποιότητα του πληροφοριακού υλικού, εμπλουτίζοντας τόσο τις γνώσεις των μαθητών, όσο και τα ερεθίσματά τους για περαιτέρω διερεύνηση κάποιων ζητημάτων σχετικών με το θέμα της δραστηριότητας.

Επομένως, επισήμανση στον διαδραστικό χάρτη ποικίλων ιστορικών σχολίων, «χάραξη» θαλάσσιων διαδρομών και αναζήτηση πληροφοριών στο Διαδίκτυο είναι οι βασικοί άξονες της δραστηριότητας αυτής, πάνω στους οποίους θα κληθούν οι μαθητές να εργαστούν. Μέσα από τις ενέργειες αυτές θα αναδειχθεί κατά το δυνατόν η ποικιλόμορφη αλληλεπίδραση των ανατολικών πολιτισμών, στόχος που συμβαδίζει με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ενότητα «Ανατολικοί λαοί»), με το αναλυτικό πρόγραμμα για την Ιστορία στο Ενιαίο Λύκειο αλλά και με το βιβλίο του καθηγητή για την Ιστορία Α΄ Λυκείου («Ιστορία του αρχαίου κόσμου», βιβλίο του καθηγητή, κεφ. Ι, οι πολιτισμοί της εγγύς ανατολής).

1.4 Χρονισμός της εφαρμογής της δραστηριότητας και εναρμονισμός της με το ωρολόγιο πρόγραμμα

- α) Διάρκεια εφαρμογής: 2 διδακτικές ώρες.
- β) Τάξεις εφαρμογής: Α΄ Γυμνασίου, Α΄ Λυκείου
- γ) Μαθήματα: Αρχαία ελληνικά, Ιστορία
- δ) Εναρμονισμός με το ωρολόγιο πρόγραμμα:

Η προτεινόμενη δραστηριότητα μπορεί να συνδεθεί με τις πρώτες ενότητες του βιβλίου της Α΄ Γυμνασίου και της Α΄ Λυκείου οι οποίες είναι σχετικές με τους ανατολικούς λαούς και τους πρώτους ελληνικούς πολιτισμούς. Προτείνεται να

προχωρήσει ο διδάσκων στην υλοποίηση της δραστηριότητας, αφού έχει ολοκληρώσει, τουλάχιστον εν περιλήψει, τις σχετικές ενότητες. Είναι βέβαια στην ευχέρεια του να εντάξει τη δραστηριότητα και σε άλλες διδακτικές ενότητες, εφόσον η διδασκαλία του παρέχει τις σχετικές «λαβές» σύνδεσης. Η δραστηριότητα είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί και στο τέλος του διδακτικού έτους υπό τη μορφή επανάληψης/επέκτασης των όσων διδάχθηκαν στη διάρκεια του σχετικών μαθημάτων.

1.5 Προαπαιτούμενα

Οι μαθητές καλό είναι να έχουν πρώτα διδαχθεί τις ενότητες τις σχετικές με τους ανατολικούς λαούς και τους πρώτους ελληνικούς πολιτισμούς. Θα πρέπει ακόμα να είναι εξοικειωμένοι με τη χρονολόγηση στην αρχαία εποχή και να γνωρίζουν τις ιστορικές περιόδους, ώστε να μπορούν να εντάξουν την εμφάνιση των πολιτισμών της ανατολικής Μεσογείου στον ιστορικό χρόνο. Η στοιχειώδης γνώση των βασικών εφαρμογών του Microsoft Office και της χρήσης του Διαδικτύου, εκ μέρους τουλάχιστον κάποιων μαθητών κρίνεται επίσης επιβεβλημένη.

1.6 Προετοιμασία μαθήματος

Ο καθηγητής πρέπει να έχει προετοιμάσει την πορεία εκτέλεσης της δραστηριότητας και να έχει προβεί σε κάποιες προπαρασκευαστικές ενέργειες, όπως η επιλογή του σημείου σύνδεσης της δραστηριότητας με τη διδασκόμενη ύλη, ο αδρομερής χωρισμός των ομάδων μαθητών και η προετοιμασία του εργαστηρίου Η/Υ – σε συνεργασία πιθανώς με τον καθηγητή πληροφορικής. Απαραίτητο κρίνεται να έχει ο ίδιος ο διδάσκων εξοικείωση με τις δυνατότητες του Cruiser, ώστε να είναι σε θέση να βοηθήσει τους μαθητές να χρησιμοποιήσουν και αυτοί επαρκώς τις αντίστοιχες λειτουργίες του ηλεκτρονικού εργαλείου.

1.7 Τρόπος χρήσης του εργαλείου

Ο Cruiser χρησιμοποιείται ως «πλατφόρμα» ανάρτησης πληροφοριών σχετικών με το θέμα της δραστηριότητας. Οι μαθητές θα κληθούν να «χαράξουν» εμπορικές διαδρομές και να επισυνάψουν σε συγκεκριμένα σημεία του χάρτη σχόλια και πληροφορίες. Επομένως ο ηλεκτρονικός χάρτης θα αξιοποιηθεί ως εργαλείο συνολικής θεώρησης των πληροφοριών αυτών, όπου θα αναδεικνύονται με τρόπο συνολικό και εποπτικό οι επιλεγμένες ιστορικές, οικονομικές, πολιτισμικές κλπ. παράμετροι του υπό εξέταση θέματος. Ο Cruiser λειτουργεί συμπληρωματικά με το

Διαδίκτυο, το οποίο αποτελεί τη βασική πηγή αναζήτησης και «άντλησης» γνωστικού υλικού για την εν λόγω δραστηριότητα.

1.8 Λειτουργικότητες του εργαλείου

Προτείνεται η αξιοποίηση των παρακάτω δυνατοτήτων του Cruiser:

- Επισήμανση τοπωνυμίων στο χάρτη και επισύναψη σχολίων
- Χρήση ψηφιακού χάρακα και γραμμής ελεύθερης σχεδίασης.
- Χρήση μεγεθυντικού φακού για εγγύτερη παρατήρηση γεωγραφικών σημείων.

1.9 Διδακτικό πλαίσιο

1.9.1. Οργάνωση της τάξης

Οι μαθητές οργανώνονται σε 6 ομάδες των 2-4 παιδιών ανά Η/Υ. Ο διδάσκων φροντίζει, ώστε σε κάθε ομάδα να υπάρχει ένας τουλάχιστον μαθητής περισσότερο εξοικειωμένος με τη χρήση των υπολογιστών. Αυτό θεωρείται απαραίτητο, ώστε καμία ομάδα να μην υστερήσει υπερβολικά στην αξιοποίηση των ηλεκτρονικών εργαλείων και οι μαθητές να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στην εκτέλεση της δραστηριότητας, κατανέμοντας τις εργασίες ανάλογα με τις ιδιαίτερες ικανότητες του κάθε παιδιού.

Καλό είναι η σύνθεση των ομάδων να έχει γίνει εκ των προτέρων, για να μην χαθεί πολύτιμος χρόνος και διακυβευτεί η ηρεμία της τάξης, που είναι απαραίτητη για την ομαλή διεξαγωγή της δραστηριότητας. Θεμιτό είναι επίσης, οι ομάδες να χωριστούν με ευθύνη των ίδιων των παιδιών, αφού βεβαίως ληφθεί υπόψη η προϋπόθεση που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο.

1.9.2. Προτεινόμενες φάσεις διδασκαλίας

1^η Φάση: Σύνδεση με το θέμα. Ενεργοποίηση του Cruiser, πλοήγηση και εξοικείωση με τα εργαλεία του.

2^η Φάση: Διανομή ερωτήσεων – θεμάτων σε κάθε ομάδα. Παροχή εξηγήσεων διευκρινίσεων και εκτέλεση ζητούμενων με χρήση του Cruiser.

3^η Φάση: Συζήτηση - Διατύπωση συμπερασμάτων – Παρότρυνση για ανάληψη εργασιών επέκτασης.

1.9.3. Αναλυτική περιγραφή των φάσεων

1.9.3.1. 1^η Φάση: Σύνδεση με το θέμα - Εξοικείωση με τον Cruiser

Η πρώτη αυτή φάση είναι εισαγωγική και αποσκοπεί στην «μύηση» των μαθητών στο θέμα της δραστηριότητας και την εξοικείωσή τους με τις λειτουργίες του διαδραστικού χάρτη. Οι μαθητές έχουν ήδη διδαχθεί τις σχετικές ενότητες και έχουν αποκτήσει κάποιες βασικές γνώσεις, επομένως ο διδάσκων σύντομα εξηγεί τους σκοπούς της δραστηριότητας και δείχνει στα παιδιά το ηλεκτρονικό εργαλείο. Τα παροτρύνει να πειραματιστούν με τις δυνατότητές του και να αντιληφθούν τις λειτουργίες του. Η χρήση του Cruiser είναι απλή, επομένως ενθαρρύνονται να χρησιμοποιήσουν το εργαλείο όλοι οι μαθητές, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που έχουν ελάχιστη ή καθόλου εξοικείωση με τους Η/Υ.

1.9.3.2. 2^η Φάση: Διανομή ερωτήσεων – θεμάτων σε κάθε ομάδα. Εκτέλεση ζητούμενων

Η δεύτερη φάση αποτελεί τον κορμό της δραστηριότητας. Ο διδάσκων δίνει στην κάθε ομάδα ένα συγκεκριμένο φύλλο εργασίας (βλ. επισυνημμένα φύλλα εργασίας). Κάθε φύλλο εργασίας αντιστοιχεί σε έναν από τους κυριότερους αρχαίους λαούς της ανατολικής Μεσογείου και, επομένως, κάθε ομάδα μαθητών ξεκινά να εκτελεί τις ζητούμενες στο φύλλο εργασίας ενέργειες, επικεντρώνοντας έτσι την προσοχή της σε έναν πολιτισμό. Ο καθηγητής λειτουργεί στο στάδιο αυτό επικουρικά, ενθαρρύνοντας τα παιδιά να αυτενεργήσουν και να υλοποιήσουν τις εργασίες που τους έχουν ανατεθεί. Επιβλέπει όλες τις ομάδες και παρεμβαίνει, για να βοηθήσει στην επίλυση προβλημάτων σχετικών με τη χρήση του Cruiser ή με τις εργασίες καθαυτές. Παροτρύνει επίσης τους μαθητές που έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια στον χειρισμό του Η/Υ να βοηθούν τα άλλα παιδιά, ώστε όλες οι ομάδες να προχωρούν με παρόμοιο βαθμό προόδου και να μην υπάρχουν σημαντικές υστερήσεις. Επειδή οι ομάδες είναι πολλές και οι ζητούμενες ενέργειες ποικίλες, προτείνεται να έχει εξασφαλιστεί στη φάση αυτή και η παρουσία του καθηγητή πληροφορικής, ώστε να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα τυχόν προβλήματα.

1.9.3.3. 3^η Φάση: Συζήτηση - Διατύπωση συμπερασμάτων – Ανάλυση εργασιών επέκτασης.

Με την ολοκλήρωση της 2^{ης} φάσης, οι ομάδες στο σύνολό τους έχουν συνθέσει πάνω στον διαδραστικό χάρτη ένα σώμα γεωγραφικών, οικονομικών και ιστορικών πληροφοριών, που καθιστούν πλέον τον χάρτη μια «πλατφόρμα» πολυδιάστατης

απεικόνισης του χώρου της ανατολικής Μεσογείου κατά τα αρχαία χρόνια, με σημειωμένες τις κυριότερες οδούς των εμπορικών, πολεμικών και μεταναστευτικών κινήσεων της εποχής. Ο διδάσκων μπορεί τώρα να ενθαρρύνει μια συζήτηση σχετικά με τα χαρακτηριστικά των πολιτισμών της ανατολικής Μεσογείου, τις ομοιότητες και διαφορές τους σε ποικίλα επίπεδα (πολιτικό, οικονομικό, πολιτικό κλπ.), καθώς και τα αποτελέσματα των επαφών και της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους πολιτισμούς αυτούς. Η συζήτηση αυτή αποσκοπεί επιπλέον στο να πυροδοτήσει το ενδιαφέρον για ανάληψη εργασιών επέκτασης με ειδικότερα θέματα. (βλ. εργασίες επέκτασης).



Εμπορικό πλοίο των Φοινίκων

1.9.4. Επεκτάσεις

Η παραπάνω περιγραφείσα δραστηριότητα αποσκοπεί και στη δημιουργία ερεθισμάτων, ώστε κάποιοι μαθητές να επιδιώξουν την ανάληψη ειδικότερων εργασιών ή την οργάνωση περαιτέρω σχετικών δραστηριοτήτων. Μερικά θέματα για εργασίες επέκτασης θα μπορούσαν να είναι:

- - Η επίδραση της τέχνης των ανατολικών λαών στην αρχαία ελληνική τέχνη.
- Μια τέτοια εργασία μπορεί να εκτελεστεί σε δύο φάσεις: Στην πρώτη φάση οι μαθητές αναζητούν υλικό στο Διαδίκτυο (με λέξεις – κλειδιά τον όρο π.χ. *ανατολίζουσα φάση*). Στη δεύτερη φάση το επιλεγμένο υλικό οργανώνεται σε παρουσίαση powerpoint και παρουσιάζεται στην τάξη ή το σχολείο.
- - Να αναζητήσετε πληροφορίες για το αλφάβητο των Φοινίκων και τη σχέση του με το ελληνικό αλφάβητο. Στη συνέχεια να συνθέσετε μια σύντομη εργασία με σχετικό θέμα (σε word).
- - Τύποι πλοίων που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες Κρήτες, οι Φοίνικες και οι Έλληνες της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου: Ομοιότητες και διαφορές.
- - Να αναζητήσετε στις *Ιστορίες* του Ηροδότου χαρακτηριστικές αναφορές που διαφωτίζουν τις εμπορικές και πολιτισμικές επαφές ανάμεσα στους Έλληνες και τους ανατολικούς λαούς. Να επιλέξετε κάποιες από αυτές και να τις

αναπτύξετε (σε έγγραφο word).

- - Να εντοπίσετε αναφορές του Ηροδότου σε χαρακτηριστικά μνημεία ή αξιοσημείωτα φαινόμενα περιοχών της ανατολικής Μεσογείου (π.χ. Σόλων και Κροίσος στις Σάρδεις, Πυραμίδες στη Μέμφιδα κλπ.) και να τοποθετήσετε σχετικές ενημερωτικές σημάνσεις στον Cruiser, φροντίζοντας επιπλέον να αναφέρετε στο σχόλιό σας και το χωρίο των *Ιστοριών* του Ηροδότου στο οποίο απαντά η αναφορά.
- - Να διαβάσετε προσεκτικά τα αποσπάσματα 1.3-15 της λεγόμενης «Αρχαιολογίας» του Θουκυδίδη. Ποιες πληροφορίες δίνει για τις σχέσεις των Ελλήνων με τους ανατολικούς λαούς; Ποιους από αυτούς μνημονεύει; Να σημειώσετε στον Cruiser τη θέση των κυριότερων ελληνικών και ξένων λαών που αναφέρονται και να τοποθετήσετε ηλεκτρονικές σημάνσεις στα γεωγραφικά σημεία που συνδέονται με πληροφορίες εμπορικού, ναυτικού ή πολιτισμικού ενδιαφέροντος (π.χ. Κόρινθος: Αμεινοκλής, πρωτοπόρος στη ναυπήγηση τριήρων).
- - Να αναζητήσετε στο Διαδίκτυο υλικό (κείμενα και εικόνες) σχετικά με την ανάπτυξη των θαλάσσιων δρόμων της ανατολικής Μεσογείου κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Ποιες πόλεις αναδείχθηκαν ως τα σπουδαιότερα εμπορικά κέντρα, τι προϊόντα διακινούσαν και ποιοι εξελίχθηκαν στους πλέον χρησιμοποιούμενους θαλάσσιους δρόμους στην εμπορική ναυτιλία της εποχής; (παρουσίαση σε word ή powerpoint).
- - Να συνδυάσετε την μονοήμερη ή πολυήμερη εκδρομή σας με επίσκεψη σε κάποιο από τα μινωικά ή μυκηναϊκά κέντρα της Ελλάδας και να συλλέξετε επί τόπου υλικό (φωτογραφίες, πληροφορίες κλπ.), το οποίο θα αξιοποιήσετε στη συνέχεια σε εκπόνηση συνθετικής εργασίας με σχετικό θέμα.
- - Να εξετάσετε τη δυνατότητα συμμετοχής του σχολείου σας σε κάποιο ευρωπαϊκό πρόγραμμα (Socrates/Comenius κλπ.) σχετικό με την ιστορία και τους πολιτισμούς της ανατολικής Μεσογείου (βλ. www.ypepth.gr)

1.10 Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Α. Μαστραπά: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (σχολικό εγχειρίδιο για την Ιστορία της Α΄ Λυκείου) ΟΕΔΒ
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Εκδοτική Αθηνών 1980.

- ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, ΠΥΡΣΟΣ, Εκδόσεις Π. Δρανδάκη, Αθήνα
- Α. Πασχάλη ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ, Αθήνα 1977
- J. Chadwick: Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Gutenberg 1997
- J.A. Mac Gillivray: Μινώταυρος, Εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2000
- ΗΡΟΔΟΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΙ, με εισαγωγή και μετάφραση, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου
- ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ, με εισαγωγή και μετάφραση, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου
- Holub, R.C. *ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΛΗΨΗΣ: Μια κριτική εισαγωγή.* Μτφρ. Κ. Τσακοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο 2004.

1.11 Ενδεικτικές ιστοσελίδες στο Διαδίκτυο:

www.culture.gr (για τον μυκηναϊκό, μινωικό και ευρύτερο ελλαδικό χώρο)

<http://en.wikipedia.org/wiki/Phoenicia> (για τους Φοίνικες)

<http://phoenicia.org/trade.html> (επίσης για τους Φοίνικες)

<http://www.ancientegypt.co.uk/menu.html> (για την αρχαία Αίγυπτο)

<http://www.ancient-egypt.org/> (επίσης για την αρχαία Αίγυπτο)

<http://www.crystalinks.com/hittites.html> (για τους Χιττίτες)

<http://www.wsu.edu:8080/~dee/> (εκπαιδευτικός ιστοτόπος για όλους τους αρχαίους πολιτισμούς)

http://en.wikipedia.org/wiki/Persian_Empire (για την περσική αυτοκρατορία)

<http://www.isidore-of-seville.com/herodotus/>

<http://www.livius.org/he-hg/herodotus/herodotus05.html>

(2 ιστοσελίδες για τον Ηρόδοτο και τα ταξίδια του στους ανατολικούς λαούς)